

SAVUNMA SİLAHLARINDAN DERİ KALKANLAR

Harbiye Askeri Müzesi Koleksiyonu

Halide SARIOĞLU*
Melda ÖZDEMİR**

ÖZET

Türklerin yaşamında çok geniş bir kullanım alanı olan derinin; Osmanlı'nın kuruluşundan başlayarak ordunun başlıca gereksinimlerinden, çizme, at koşumları, tirkeş, sadak, yay krişi, davul, kös vb. eşyaların yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Bugün, ülkemizde müze ve koleksiyonlarda deri sanatlarını belgeleyecek örnekler bulunmaktadır. Özellikle İstanbul Harbiye Askeri Müzesi'nde bulunan deri savaş aksesuarları çok çeşitlidir. Bu çalışma da İstanbul Harbiye Askeri Müzesinde bulunan deri kalkan örnekleri üzerinde durulmuştur. Günümüze dek orijinal haliyle korunmuş olan kalkanların çoğu ya Osmanlı kökenlidir ya da Osmanlı kalkanları örnek alınarak yapılmıştır. Bunların özel olarak incelenmesi gereklidir. Bu nedenle deri kalkan örnekleri kullanılan malzeme, üretim ve süsleme tekniği, biçim, renk ve süsleme özellikleri açısından detaylı olarak belgelenmeye ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

DEFENSIVE WEAPONS LEATHER SHIELDS

Harbiye Military Museum Collection

ABSTRACT

It is well known that leather, having a large range of usage in the lives of Turks, was used in the making of such materials of the need of the army as boots, harnessing, tirkeş, quivers, bowstring, drum, kös (big durum) from the establishment of Ottoman Empire onwards. Today, our country will document the art museums and collections are examples in the leather. Especially in Istanbul Harbiye Military Museum has a wide range of leather equipment of war. These studies in the Istanbul Harbiye Military Museum leather samples of shields are emphasized. Most of the shields that could be preserved today are Ottoman originated or made by imitating the Ottoman shields. These should be specifically examined. For this reason, leather shield examples of materials used, production and decoration techniques, shape, color and ornamentation in detail in terms of features and tried to introduce were documented.

Anahtar kelimeler: Deri, deri savunma silahları, deri kalkan

Keywords: Leather, leather defensive weapons, leather shields

* Prof. Dr.; Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Bölümü, Ankara, halisar05@gmail.com

** Doç. Dr.; Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Bölümü, Ankara, meldaozdemir@gmail.com

1-Giriş

Müzeler, toplumların bilim ve sanat ürünleri ile yeraltı ve yer üstü zenginliklerini sergilemek, tarihin eski dönemlerinde yaşamış toplumları bilim ve sanat açısından inceleyerek, hem günümüzü hem de geleceği aydınlatmak, bireylerin geçmişi daha iyi tanımlarını sağlamak amacıyla oluşturulmuş kurumlardır. Ülkelerin kültürel değerlerinin oluşmasına önemli katkılarda bulunan müzeler, bilim, sanat, folklor ve antika eşyalar gibi

çeşitli konulardaki eserleri bir arada ya da doğa, etnografya ve havacılık gibi sadece tek bir konuyu içeren eserleri sergilerler. Başlangıçta koleksiyon amacıyla başlayan, günümüzde etkin sosyal ve kültürel programları ile birer bilim ve araştırma merkezi görünümü kazanan müzeler içinde askeri müzeler diğerlerine göre ayrı bir anlam ve özellik taşırlar. Askeri müzelerin en önemli işlevleri; sergiledikleri askeri kültür varlıkları yanında askeri tarihe ait bilimsel çalışma yapan bir araştırma kurumu olma özelliği taşımlarıdır. Bu çerçevede; İstanbul Harbiye Askeri Müzesi, koleksiyon zenginliği ve çeşidi açısından dünyanın en önemli askeri müzelerinden biri olarak farklı bir yere sahiptir.

Askeri müzenin kuruluşu 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra Aya İrini Kilisesi, değerli harp silah araç ve gereçlerinin toplandığı "Cebehane" olarak düzenlenmiştir. 1726 tarihinde *Cebehane*'deki tüm malzemeye yeni bir düzen verilerek "Dar-ül Esliha" adıyla yeni bir kuruluş gerçekleştirilmiştir.¹ Modern anlamda Türk müzeciliğinin temeli Topخانه Müşiri

Ahmet Fethi Paşa'nın çabası ile 1846 yılında atılmış ve bu tarih, Türk müzeciliğinin ve askeri müzenin gerçek anlamda ilk kuruluşu olmuştur. Ahmet Fethi Paşa'dan sonra Aya İrini'deki bu koleksiyonlar kısa bir süre sonra ilk defa "Müze" adını alarak "Müzeyi Hümayun" olarak isimlendirilmiştir. Askeri Müze koleksiyonu 1940 yılına kadar Aya İrini'de sergilenmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1949 yılında Maçka Silahhanesi'nde muhafaza edilmiş, 1959'dan itibaren Harbiye Mektebi Jimnastikhanesi binasında tekrar sergilenmeye başlanmıştır.² Bu binanın zamanla askeri müze koleksiyonları için yetersiz kalması ve çağdaş anlamda gelişmeye yönelik adımların atılmasına imkân vermemesi üzerine, 1966 yılından itibaren restorasyon çalışmaları sürdürülen eski Mekteb-i Harbiye binası 10 Şubat 1993 günü, yeni bir düzenleme ile Harbiye Askeri Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.³ Harbiye Askeri Müzesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'na bağlı, İstanbul Harbiye semtinde bulunan bir müzedir.

Askeri Müze 'de yaklaşık 55.000 obje bulunmakta ve bu eserlerden 5.000 adedi, önemli askeri olayları ve şahsiyetleri konu alan 33 ayrı sergi salonlarında sergilenmektedir. Askeri müze, koleksiyonlarının büyük bir bölümünü, Osmanlı Devleti'nin sayısız savaşlarında ele geçirilen silah, harp araç ve gereçleri gibi ganimetler oluşturmaktadır. Bunlardan başka çeşitli dönemlerde Türk ordusu için üretilen ve orduda kullanılan silahlar da bu koleksiyona ilave edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde; toplama, bağış ve satın alma yolu ile zaman içinde koleksiyonlar geliştirilmiştir.

Müzedeki bulunan eserlerde, deri, maden, ahşap, dokuma vb. malzeme kullanıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde deri kullanımı, Türklerde Orta Asya kültürüne dayanmaktadır. Sert iklim koşulları, avcı-atçı yaşam biçimi, Türklerin giysi, giyim aksesuarları ve diğer alanlardaki kullanım eşyalarında deriyi malzeme olarak seçmelerinde etken olmuştur. Zamanla Anadolu'ya yayılan dericilik sanatı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde deri, at aksesuarlarının ve saraciye üretiminin başta gelen malzemesi olmuştur. Deri, koruyucu niteliği, sağlamlığı, kolay şekil alabilen bir malzeme olması ve kumaşın girdiği her

¹ Hür Kamil BİÇİCİ; "İstanbul Askeri Müze ve Kültür Sitesinde Bulunan Ressam ve Bilinen Yağlıboya Tablolar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. H. Örcün Barışta, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (1995), s.6.

² Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, Düünden Bugüne Askeri Müze, 2011 <http://www.tsk.tr/muze-internet/askeri-muze.html>. (erişim tarihi 29 Mart 2012)

³ Sadık TEKELİ, Cenap ÇÜRÜK vd. **Askeri Müze Koleksiyonu**, Askeri Müze ve Kültür Serisi Komutanlığı, (İstanbul), 1996, s.4.

alana girebilmesi gibi özellikleri dolayısıyla askeri eşya ve aksesuar yapımında tercih edilmiştir.⁴

Osmanlı döneminde Avrupa ile kültürel etkileşim sonucunda II. Mahmud zamanında başlayan Batılılaşma hareketi ile Batılı askerin giyim-kuşamı ve savaşlardaki işlevselliği, yüzyıllar içerisinde Osmanlı dericiliğinin gelişiminde öncü rolü üstlenmiş, özellikle deriden askeri üretimler en önemli sanayi kollarından biri olmuştur. Her türlü ayakkabı, çizme, at takımları, saraciye eşyası gibi askeri eşya ve aksesuarlar, bugün Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası olarak bilinen fabrikada üretilmiştir. Türk dericiliği ve ordu için üretilen eşyada deri kullanımı ile ilgili en önemli belge ise Fatih Sultan Mehmed'in Kazlıçesme'nin kurulması için önerdiği tabakhanelere ait fermandır. Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı sınırlarını genişletme arzusu, savaş için gerekli, deri koşum takımlarına, askeri ayakkabılara, kılıçları korumak için kınlara ihtiyaç göstermiştir. Böylece, deri önemli bir savaş malzemesi olmuş ve askeri alanda, korunma amacı ile gerek giysilerde, gerekse savunma silahlarında kullanılmıştır. Osmanlı kalkanları, bakır, demir veya hayvan derisinden yapılmıştır. Ayrıca, derinin çoğunlukla barutluk, kütüklük, fişeklik, silah muhafazaları gibi silah donanımlarında kullanıldığı görülmektedir.⁵

Şekil 1. Haçova Mey. Savaşı, Eğri Fetihnamesi, TSM. A.1609 y. 50b (H. İnalçık vd. 2003: I, 129).

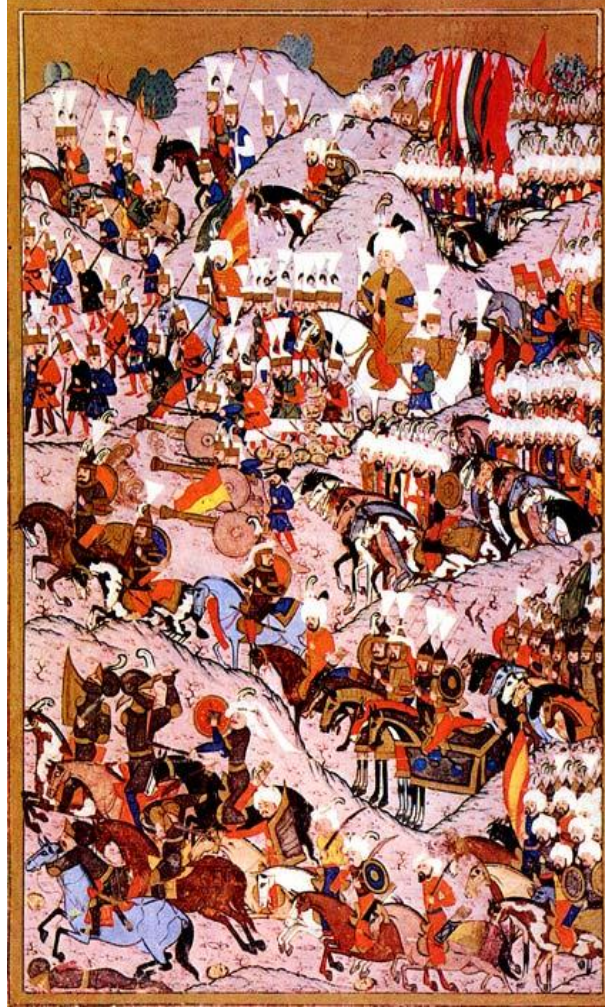
Türk deri sanatı, Osmanlı Döneminin 15–18.yüzyılları arasında en parlak dönemini yaşamış ve saray atölyelerinde gelişmiştir. Saray atölyelerinde üretilen ve dönemin estetiğini yansıtan, işlemeli giysi, değerli taşlar ve altın plakalarla süslü eyer takımları, mücevherlerle süslü koşum takımlarını, gümüş ve fildişi işlemeli kamçıları, deri tozlukları, gümüş üzengileri, mataraları, kalkanları, ok ve yay torbaları ile çadırları en geniş bir biçimde sergileyen ve

⁴ Halide SARIOĞLU ve Melda ÖZDEMİR ; İstanbul Askeri Müzesi'ndeki Deri Askeri Eşya ve Aksesuarlarından Örnekler". **Erdem Dergisi**, Atatürk Kültür Merkezi (Ankara), 2007, sayı:48, s.88.

⁵ Canan ERDÖNMEZ ; "Askeri Kültür Varlıkları İçinde Deri Aksesuarlarının Üretim, Kullanım ve Süsleme Teknikleri", **6. Müzecilik Semineri**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları (İstanbul), 2002, s.92.

uluslararası düzeyde tanıtılan Silahlı Kuvvetler olmuştur. Günümüzde tarihi deri askeri eşya ve teçhizatı Topkapı Sarayı Müzesi ile askeri müzelerde sergilenmektedir.

Osmanlı Dönemine ait deri işleme ve ürünleri ile ilgili bilgiler, bu konuda araştırma yapan kişilerce dönemin ticaretle ilgili belgeleri, resim, minyatür gibi sanat yapıtlarıyla, gezginlerin gözlem yazılarından ve bugün müzelerde saklanan bazı deri ürünlerinden yola çıkarak saptanmıştır. Özellikle Osmanlı ordusunun savaş, ve kuşatma konu alan minyatürler; savunma silahlarından deri kalkan, miğfer ve zırhların kullanıldığını gösteren önemli görsel belgelerdir (Şekil 1,2).

Şekil 2. Mohaç Savaşı, Hünername, TSM. H. 1524, y. 256b. (Bağcı, S, vd. 2006: 149

İstanbul Harbiye Askeri Müzesi'nde oldukça zengin deri silah ve teçhizatı koleksiyonu olduğu bilinmektedir. Deri ile yapılmış silah ve teçhizatı kullanım yerlerine göre, atıcı, kesici, savunma ve ateşli deri silah ve teçhizatı olmak üzere dört grup altında toplanabilir. Müze koleksiyonunda bulunan deri ürünleri ayrıntılı olarak tanıtmak amacıyla planlanmış çalışmanın bir bölümünü içeren bu makalede savunma silahlarından deri kalkanlar konu alınmıştır. Müze koleksiyonunda bulunan deri kalkanlardan başlıca sekiz örnek incelenerek; kullanılan malzeme, üretim tekniği, biçim, renk ve süsleme özellikleri açısından ayrıntılı olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

2-Savunma Silahlarından Kalkanlar

Kalkan, teke tek veya toplu mücadelelerde, düşmanın silahlı saldırılarından korunmak için tek el ile kullanılan ve kullanım süresi ilk çağlara kadar uzanan bir savunma aracıdır. Kalkan ateşli silahların icadından önce vurucu, delici ve kesici silahlara karşı vücudu korumak için, deriden, madenden yapılan, köşeli, dikdörtgen, kabarık veya yuvarlak formu, elde taşınan bir savunma silahı olarak tanımlanabilir. Kalkan, Kamus-i Türki'de⁶ "eski muharebelerde ok ve kılıca karşı öne tutulup muhafazaya yarayan alet-i tehafuz ki envai olup madenden veya gergedan veya fil derisinden yapılırdı" şeklinde tanımlanmıştır.

Kalkan kelimesinin kökeni incelendiğinde, Orta Türkçe metinlerinde "kalkan, zırh, siper, düşmandan gizlenmek için kullanılan nesne" anlamında **tura** sözcüğünün yer aldığı görülür. Sözcüğe ilk defa *Kutadgu Bilig'* de rastlanmakta, 7 beyitte *tura* sözcüğü geçmektedir.⁷

"kanı ol bu dünya tilep tutguçi
özinge temür kend **tura** yapguçi"⁸

Divan-ı Lügat-it Türk'te 'de ise "*tura*" ve "*kalkan*" için "düşmandan korunmak için kullanılan her şey" tanımı yer almaktadır. Divan-ı Lügat-it Türk'te yer alan bir beyit içinde de bu sözcük geçmektedir.

"yasnat kılıç bası üze kakkıl yar-a
biçlip anıg boynı takı kalkan tura"⁹

Dankoff ve Kelly'de (1985, 201) *tura kalkan* yapısı içinde gördüğümüz sözcük için "kalkan" karşılığı verilmiştir. An Etymological Dictionary of Pre-13th Century Turkish' de ise *tura*'nın ilk önce "geridekini koruyan herhangi bir nesne" daha sonra "göğüs siperliği" anlamı kazandığı belirtilmiştir.¹⁰ Doerfer¹¹ sözcüğün Moğolca, Farsça ve kimi komşu dillerde ilk anlamıyla Türkçeden alıntılandığını aktarmıştır. Drevnetyurkskiy Slovar de *tura* sözcüğünün "sağlamlık" anlamıyla kullanıldığı belirtilmiş, *tura kalkan yapısı* için ise "diğer silahlardan korunmaya yarayan kalkan" karşılığı verilmiştir.¹² Türk Halk Ağzından Söz Derleme Dergisinde¹³ (1398) *tura* sözcüğü için "Duvarı muhafaza için yapılan tahta korumalık, siper ve bahçe kapılarının üzerine beşikörtüsü biçiminde tahtadan yapılan örtü" açıklamaları yer almaktadır. Günümüz Türk dilinde ise "*Tura*" sözcüğü "kalkan, siper, düşmandan gizlenmek için kullanılan nesne" anlamlarında kullanılmamaktadır.

⁶ Şemssedin SAMİ.(Çeviren: Paşa YAVUZARSLAN), **Kamus-ı Türki**, Türk Dil Kurumu Yayınları, (Ankara), 2010, s.574.

⁷ Reşit Rahmeti ARAT; **Kutadu Bilig II** (Çeviri), Türk Dil Kurumu Yayınları, (Ankara), 1959. s. 256, 1736, 4710, 5263, 6434, 6605, 6625

⁸ "Hani o bu dünyayı dileyip tutacak, kendine demir şehir kalkanı yapacak." Reşit Rahmeti ARAT; **Kutadgu Bilig I**, Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları,(İstanbul), 1947.

⁹ "(Düşmanın üzerinde) kılıcını parlat ve kılıçla düşmanın boynu kesilsin, kılıcını düşmanın başı üzerine havale eyle, turası ve kalkanı kesilsin." Kaşgarlı MAHMUD; **Divanü Lugat-İt –Türk II** (Çeviren: Besim ATALAY), Türk Dil Tarih Kurumu Yayınları, (Ankara), s.356.

¹⁰ G. CLAUSON, **An Etymological Dictionary of Pre-13th Century Turkish**, Oxford University Pres: London. (1972).

¹¹ G. DOERFER, **Türkischeund Mongolische Elementeim Neupersischen II**, Wiesbaden. (1965).

¹² V. M. NADALEYAEV, **Drevnetyurkskiy Slovar**, Nauka Yayınları: Leningrad. (1969), s.587

¹³ Türk Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi; Türk Dil Kurumu Yayınları, (İstanbul), 1932, s.1379.

Yapıldığı malzemeye ve şekline göre demir olanlara “Hacefe”, çelik kalkanların yuvarlak olanına “Yaleb”, sepet üzerine deri gerilmiş olanlarına “Dereka” veya “Matrak”, ortası şişkin olanlarına “Kubbeli” gibi isimler verilmiştir.¹⁴

Kalkan hakkında Ahmet Cevat Paşa'nın “Tarih-i Askeri-i Osmanî” adlı eserinde,¹⁵

“Eski Türklerde kalkan kelimesi kalkang şeklinde yazıldığına göre, sert ve dayanıklı manasına olan kal (kalın) ile tekerlek manasına (tang) sözlerinden gelmiş olması muhtemeldir. Bu itibarla Türklerin ilk kullandıkları kalkanların yuvarlak olduğu düşünülebilir. Türkler kalkanları demirden, bakırdan, fil ve gergedan derisinden, kaplumbağa kabuğundan, hasırdan, söğüt dalından, kamıştan, ipten ve ağaç kabuğu gibi ok ve kılıç işlemeyen sert ve elastiki maddelerden yaparlardı. Bunların şekilleri de görecekları hizmete göre yuvarlak, dikdörtgen, göbekli veya düz, yassı olurdu. Padişah ve kumandanlara ait olan altın kakmalı ve kıymetli taşlarla süslü kalkanlarda vardır. Bunlar Türk süsleme sanatlarının şaheserleridir.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğünde ise;¹⁶

“Osmanlılar iki cins kalkan kullanıp bunun birisi incir ağacından yapılmış olarak içi ve dışı bir deri ile kaplı ve diğer bükme ve sağlam ip ile çevrilmiş ve kolun takılması için iç kısmında bir kolluk bulunmuştur. İncir ağacından imal olunmasının sebebi, incir ağacı hafif olunduktan fazla pek ziyade bükülmediğinden dolayıdır.”

şeklinde bilgi verilmektedir.

Bir savaş veya mücadele esnasında insan vücudunun tamamı tehlikeye açık olsa da en kritik noktaları baş, ense, alın, göz, burun göğüs ve sırt bölgesi ile mücadele için gerekli olan kol ve ayaklarla diz ve dirsek eklemleridir. Bütün vücudu korumak için her yönde kullanılan kalkan, yüzyıllar boyunca savaşlarda insan vücudunu korumak amacıyla kullanılmıştır. Savunma silahları tüm dayanıklılığına karşın, çoğu kez güç ve kuvvet üstünlüğü karşısında parçalanıp dağılmışlardır. Toplumlar kalkan, miğfer ve zırhları, dayanım ve koruyuculuğu artırmak amacıyla, sihir ve büyü ifade eden işaretler, dinsel sembol ve yazılarla bezeyerek güçlendirme yollarını aramışlardır.¹⁷ Kalkanlar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde farklılık gösteren üretim tekniği, biçim ve süsleme özelliği ile estetik boyut kazanmıştır.

Zaman içerisinde ateşli silahların keşfedilmesi ile sivri uçlu mermilerin, fişeklerin kullanılması, tüfeklerde yiv ve setlerin açılması sonucu mermilerin büyük hızla ulaşmaları genellikle bakır, demir gibi maddelerden yapılan kalkanların kullanımını ortadan kaldırmış ve bir tören silahı haline dönüştürmüştür. Kalkanlar özellikle 19. yüzyılın ortalarından sonra artık yalnızca törenlerde sembolik olarak kullanılan tarihi niteliğe bürünmüşlerdir.

Kalkanların yapımında, üç faktörün bulunmasına dikkat edilmiştir. Bunlar hafiflik, sağlamlık ve zengin bezemeleri ile estetik görünümüdür. Genellikle daire şeklinde bir forma sahip olan Türk kalkanlarında görülen bölümler; dairenin dış çevresini meydana getiren **etek**, hafif bir kubbeleşme ile yükselen **gövde** ve ortada kubbe halinde **göbeklik** kısmıdır (Şekil 3).

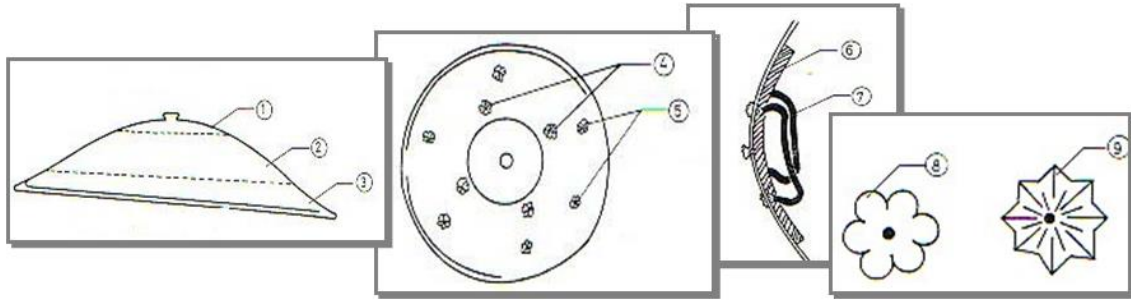
¹⁴ Tülin ÇORUHLU; “Korunma Silahlarından Kalkan”, **İlgi Dergisi**, Apa Ofset, (İstanbul),1990, Sayı: 60, s.19.

¹⁵ Ahmed CEVAD, **Tarih-i Askerî-i Osmanî**, Kırkanbar Matbaası (İstanbul), 1882, s. 159

¹⁶ Mehmet Zeki PAKALIN; **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, (İstanbul), 1993, s.241.

¹⁷ Nejat ERALP; **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, Atatürk Dil Tarih ve Kültür Kurumu Yayınları, (Ankara), 1993, s.149.

Daire formunda kalkanlarda genel ölçüler, metal kalınlığı 1-3 mm, daire çapları 250-550 mm, tepelik etek çapı arası dikey derinlikler 30-130 mm, ağırlık 500-3500 gr şeklindedir. Kalkan üzerine genellikle on adet kabara (iri başlı çivi) yerleştirilir. Rozet şeklindeki kabaraaların dört adedi göbeklik çevresinde, altı adedi eşit aralıklarla gövde üzerindedir. Bu kabaraalar muhtemelen, içte kolun geçtiği askıyı tutturmak ve göbeklik kısmında kolun metale temas ederek zedelenmesini önleyen dikdörtgen veya kare formundaki yastığı kalkana bağlamak için konulmuştur. Göbek kısmı kalkan bütünlüğünde olabileceği gibi göbek merkezindeki tepelik sonradan kabaraalar ile de gövdeye bağlanmış olabilir.¹⁸

Şekil 3. Kalkan ve bölümleri: 1. Göbeklik bölümü, 2. Gövde bölümü, 3. Etek Bölümü, 4. Göbek rozetleri, 5. Etek rozetleri, 6. Pamuklu kumaştan kol yastığı, 7. Kola takılacak bant ve kaytan, 8. Çiçek formu rozet, 9. Yıldız formu rozet (Eralp1993: 150)

Çoğunlukla yuvarlak olmak üzere dikdörtgen biçimli bombeli veya düz olabilen kalkanlar; demir, çelik, ahşap, bakır, fil, timsah ve gergedan derisi, kaplumbağa kabuğu, ahşap, hasır, söğüt dalı, kamış gibi dayanıklı ve elastiki maddelerden yapılmıştır.¹⁹ Müze koleksiyonlarında muhafaza edilen kalkanların çoğunluğunun ince işçilikle bezenmiş oldukları dikkati çekmektedir. Deri kalkanların derinin doğal dokusunu ön plana çıkartan ya da baskı tekniği ile belirginleştirilmiş motiflerle süslü ya da işlemeli ve metal plakalar, taşlar applike edilmiş kumaşlarla kaplı örnekleri bulunmaktadır.

3-Harbiye Askeri Müzesinde Bulunan Deri Kalkan Örnekleri

Kalkan 1 (Envanter no: 202-40): Araştırma kapsamında incelenen Askeri Müze'de depoda bulunan deri kalkan, kalın deriden (muhtemelen fil derisi) yapılmıştır. Kalkan 50 cm. çapında, göbek kısmı bombeli daire biçimindedir. Islatılarak şekil verilmiş kalkanın ön yüzü baskı tekniği ile belirginleştirilmiş çiçek, yaprak ve dal motifleri ile süslenmiştir. Kalkanın göbeklik merkezindeki madalyonun çevresinde yer alan bitkisel bezeme simetrik kompozisyondadır. Osmanlı dönemi süsleme motiflerinin özelliğini taşıyan, hatayi, gongcagül, penç, stilize çiçek ve yaprakları birbirine bağlayan kıvrık dallardan oluşan bezemenin üzerinde taşıma kayışlarının geçirildiği halkaları sabitleyen, papatya çiçeği formunda beş adet kabara vardır. Düz olan arka yüzünde taşıma halkaları ve kol kayışları bulunmaktadır (Şekil 4).

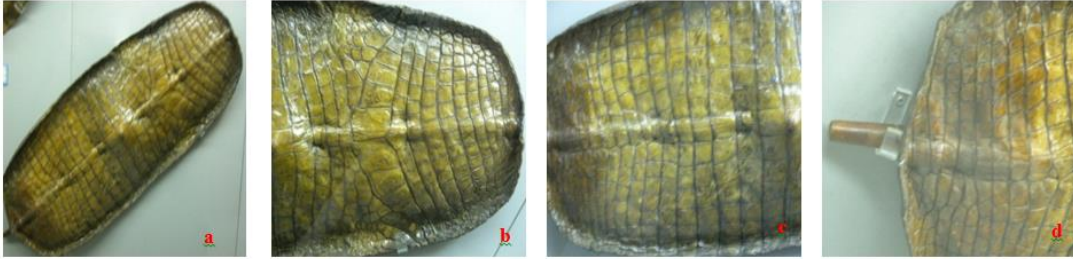
¹⁸ ERALP, 1993, s. 149.

¹⁹ ÇORUHLU, 1990, s. 23, Hilmi AYDIN; **Sultanların Silahları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, (İstanbul), 2007, s. 93.

Şekil 4: Deri Türk kalkanı - (a), (b) ve detayları (c ve d). Envanter no: 202-40

Kalkan 2 (Envanter no: 98): Timsah derisi kalkanın boyu 106 cm, eni 44 cm'dir. Dikdörtgene yakın oval biçimli kalkan, timsah derisinin orijinal dokusunu ve rengini korumaktadır. Kalkanın ortası bombeli ve etek kenarları hafif dışa kıvrıktır. Kalkanın arkasında dikey ekseninde yerleştirilmiş, elde taşımaya yarayan 108 cm uzunluğunda ahşap bir çubuğun geçirildiği, sekiz adet deri köprü bulunmaktadır (Şekil 5).

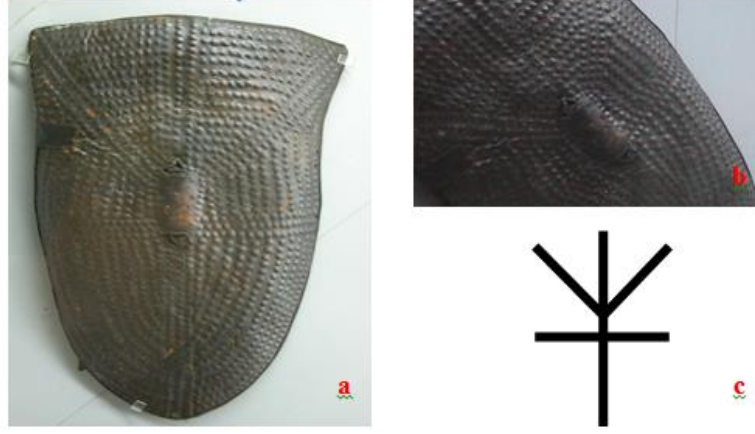

Şekil 5: Timsah derisi Türk kalkanı (a), (b) ve detayları (c ve d). Envanter no: 98,

Kalkan 3 (Envanter no: 97): Kayıtlarda timsah derisi olarak geçen, ancak deri üzerinde yapılan gözlemlerden gergedan, fil vb. büyükbaş hayvan derisinden olduğu düşünülen kalkanın boyu 95cm, eni, 53 cm'dir. Üst kısmı kesik, eliptik şekillidir. Kol kayışları göbeklik merkezine tutturulmuştur.

Yüzeşte bu bölümü merkeze alan, baskı tekniği ile üçlü hat oluşturan sıra noktalarla belirginleştirilmiş, aynı dikey ekseninde birleşen "Y" ve "+" şekillerinin oluşturduğu geometrik düzenleme yer almaktadır (Şekil 6c). Zemin boşlukları kalkanın etek kenarlarına paralel şekilde, iç içe sıra noktalardan oluşturulan hatlarla dolgulanmıştır.

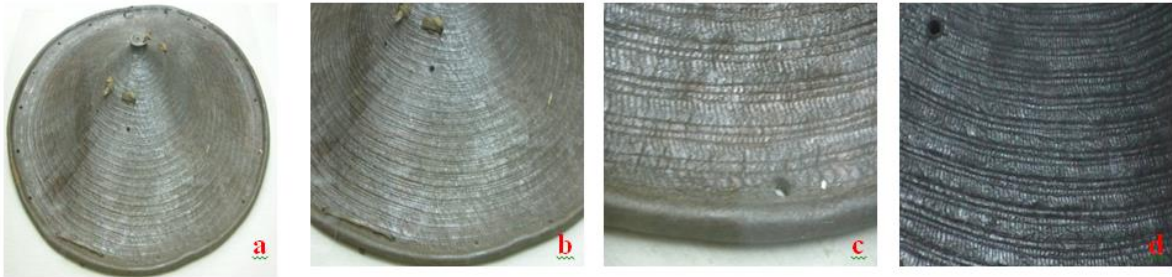
Kola takılacak kaytan, bombenin üst ve alt sınırında biz ile delinmiş üç delikten geçirilen sırimlarla üçgen şeklinde dikilerek sabitlenmiştir. Etek kenarları ince biye görüntüsü verecek şekilde kendinden dışa doğru kıvrılmak ve dövülmek suretiyle temizlenmiştir. Sağ üst tarafında meşinden bir yaması vardır

Şekil 6: Deri kalkan - Türk (a), (b). Envanter no: 97

Kalkan 4 (Envanter no: 4490): Fil derisinden yapılmış kalkanın çapı, 75cm'dir. Türk yapısı kalın deriden kalkan, yayvan konik biçimlidir.

Göbek bölümü sivri olan kalkanın açıkça gözlenebilen fil derisinin orijinal dokusu üzerinde, baskı tekniği ile belirginleştirilmiş, iç içe dairelerden oluşan çift çizgilerle farklı bir doku oluşturulmuştur. Kenarları içe doğru kıvrılarak temizlenmiştir. İçe kıvrılan derinin oluşturduğu bombe bordür şekline kenarı çevrelemektedir. Etek kenarına paralel şekilde eşit aralıklarla delikler açılmıştır. Bu deliklerden oyulgama şeklinde deri şerit geçirildiği anlaşılmaktadır. Göbeğin merkezini ortalamayan karşılıklı dörder delikten üstteki ikişer deliğin üzerinde, deri şeritten düğümler görülmektedir. Bu deliklerin kol kayışlarını kalkana tutturmak üzere alternatif olarak kullanıldığı, düşünülmektedir (Şekil 7).

Şekil 7: Fil derisi Türk kalkanı (a), (b) ve detayları (c ve d). Envanter no: 4490

Kalkan 5 (Envanter no: 25447): Envanter kayıtlarında Türk yapısı ve fil derisinden olduğu ifade edilmektedir. Derinin kalınlığı büyükbaş hayvan derisi olduğunu göstermekle birlikte, düzgün yüzeyi *yarma deri*²⁰ olduğunu düşündürmektedir. Dairesel deri kalkanın çapı, 70cm'dir. Göbeklik kısmı bombeli olan kalkanın etek kısmını, hafif dışa kıvrılmış kenarlar çevrelemektedir. Göbek kısmının merkezine, bombeli yuvarlak plakaya halka ile tutturulmuş

²⁰ Yatay olarak ikiye bölünen deri tabakasının orta ve alt tabaka bölümünden yapılan deridir. Ahmet GÜRSOY; **7 Dilde Deri, Ayakkabı, Konfeksiyon, Saraciye Teknik Sözlüğü**, Sade Ofset Matbaacılık, (İstanbul), 2000, s.735.

hilal formundan oluşan metal rozet sabitlenmiştir. Metal bezemenin çevresinde kol kayışlarını tutturmak üzere açıldığı düşünülen zimba delikleri gözlenmektedir (Şekil 8).

Şekil 8: Deri kalkan - Türk (a), (b) Envanter no: 25447

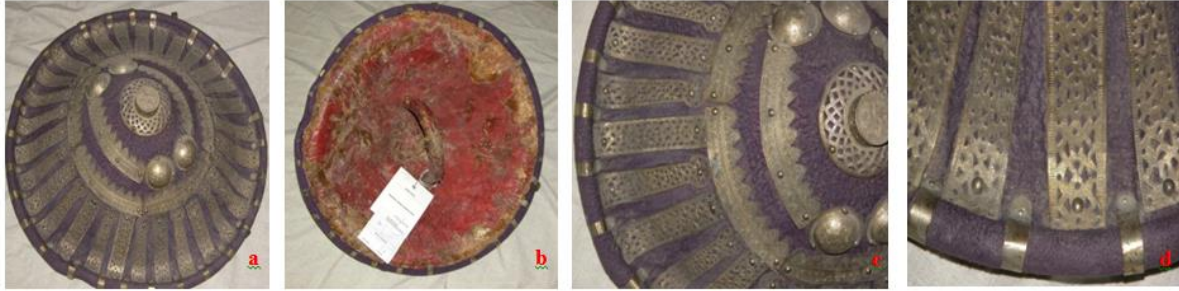
Kalkan 6 (Envanter no: 105): Meşin üzerine kadife kumaş kaplı, daire şeklindeki bombeli kalkanın çapı, 53 cm'dir.

Dekoratif özelliği ön planda olan ve törenlerde kullanılan bu kalkanda deri malzemenin alt yapıyı oluşturmak amacıyla kullanıldığı ve kalkanın formunun deriye şekil vermek suretiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda vişneçürüğü olduğu belirtilen kadifenin solmuş olduğu görülmektedir. Kalkanın göbek ve etek bölümü, motiflerin oyularak delik işi şeklinde belirginleştirildiği altın kaplama gümüş plaka ve kabara ile bezenmiştir. Bunlardan göbek kısmına yakın bölümde yer alan yarım küre şeklindeki karşılıklı ikişer kabara, aynı zamanda kol kayışlarını kalkana tutturmak amaçlı kullanılmıştır. Kalkanın iç kısmında kolun geçireceği bant ve kayışlar görülmektedir (Şekil 10 c ve d). Kadife zemine zimbalarla tutturulmuş olan plakalardaki kıvrık dal, yaprak ve kuş figürlerinin yer aldığı bitkisel ve hayvansal motifli delik işi süslemeler dönemin sanat üslubunu yansıtmaktadır. Hafif dışı kıvrık olan kalkanın etek kısmının kenarları bombeli şekilde içe kıvrılarak şekillendirilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9: 18.yüzyıl Osmanlı kalkanı (a), (b) ve detayları (c ve d). Envanter no: 105

Kalkan 7 (Envanter no: 106): Meşin üzerine kadife kaplı kalkanın çapı 50 cm'dir. Kadife kaplaması bordo renklidir. Kalkanın 6. kalkan örneği (Envanter no105) ile teknik ve süsleme açısından benzer özellikler gösterdiği görülmektedir.

Şekil 10: 18.yüzyıl Osmanlı kalkanı (a), (b) ve detayları (c ve d). Envanter no: 106

4-Sonuç

Bilindiği gibi koruyucu niteliği ve sağlamlığından dolayı deri, en eski toplumlardan beri korunma amacı ile gerek giysilerde, gerekse savunma silah teçhizatında kullanılmıştır. Sağlamlık ve dayanıklılığın çok önem taşıdığı savunma amaçlı askeri eşya arasında yüksek sağlamlık özelliği ile önde gelen, maden ve ahşaptan olanlar yanında deri kalkanların da bulunması geçmişte deri malzemeye verilen önemi vurgulaması açısından dikkat çekicidir. Derinin koruyucu niteliği ve sağlamlığı eskiden beri bilinmektedir. Bu nedenle derinin kalkan olarak kullanılması da doğaldır. Envanter kayıtlarından elde edilen bilgilere göre deri kalkanlar Türk yapısı olup, timsah, fil, manda derisinden yapılmıştır. Ancak Anadolu'da manda derisi dışında kalkan yapımının olmadığı²¹ ve bu nedenle fil, timsah, vb. derilerden yapılan kalkanların Afrika, Mısır ve Hindistan yoluyla seferler sonucu gelmiş olduğu düşünülmektedir.

Deri ile yapılmış silah ve teçhizatında, kalın derilere ıslatarak şekil vermek yoluyla biçim kazandırma, mukavva, ahşap malzemelerden oluşan iskelet üzerine nemli deriyi gererek kaplama, deriden parçaları dikiş tekniği ile birleştirme, yoğunlukla kullanılan üretim teknikleri olarak ön plana çıkmaktadır. Kol kayışlarının tutturulduğu bölümler kalkanın ön yüzünde sıyrımla yapılan dikişler ya da kullanılan metal kabarıklarla süsleyici nitelik kazanmıştır. Bazı muhafaza amaçlı ürünlerde ise derinin alt yapı malzemesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İskelet olarak kullanılan derinin bir bölümü ya da tamamı işlemeli kadife, çuha, vb. kumaşlarla ya da taş kakma ve kabartma motiflerle süslü metal plakalarla kaplanmıştır. Derinin alt yapıda kullanılması diğer malzemelere göre daha kullanışlı ve sağlam olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle tören kalkanlarında deri alt yapıda kullanılmış, üzeri kadife, çuha, vb. kumaşlarla kaplanıp kullanım amacına uygun olarak taş kakma, kabartma ve oyma motiflerle süslü metal plakalarla bezenmiştir. Bu sağlamlığına karşın deri malzemenin sıcak, yumuşak ve elastik dokusu, boyanabilmesi ve kolayca şekil alabilmesi de sıklıkla tercih edilmesinde etkindir.

Çoğunlukla yüzey süsleme motifleri, baskı tekniği ile uygulanmıştır. Baskı tekniği baskı kalıplarıyla ya da küçük el aletleri ile yapılır. Baskı kalıplarında motifler, metal ya da ahşap kalıba oyularak (dişi) işlenir. Kalıbın deri üzerine preslenmesiyle motifler kabartma

²¹ Zeynep GARGI; "Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Deri Sanatı ve Aksesuarları Üzerine Bir Kimlik Araştırması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Suhandan Özey, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2000), s.28.

(erkek) olarak yüzeyde belirginleştirilir. Taş veya metal kalıpların ısıtılmasıyla sıcak çalışıldığında motifler sıcaklığın etkisiyle yer yer koyuluklar halinde belirginleşerek sabitleşir. Soğuk (metal, ahşap, taş ve sentetik malzeme) kalıpla çalışıldığında ise derinin nemlendirilmesi ve baskı uygulandıktan sonra sabit bir şekilde kurumaya bırakılması gerekir. Küçük boyutlu ve çizgi halindeki motifler ise uçlarında motifi taşıyan çelik kalemlerin (el aletleri) çekiç yardımı ile deri yüzey üzerine vurularak belirginleştirilmesi suretiyle yapılır. Bazı uygulamalarda ise desen deri malzeme üzerine geçirilir. Zemine ya da motif içlerine küçük el araçları ile farklı doku verilerek desen belirginleştirilir.

Kalkanlarda kullanılan deri, genellikle tabii renkli, kahverengi veya siyahtır. Yüzey süslemede kumaşta olduğu gibi süsleme motiflerinin en ince detayları çok değişik tekniklerle uygulanmıştır. Bu teknikler, aplike (deri, metal, harç), baskı, oyma (katı), işleme (sim, sırma, ipek iplikler ve sırimlarla yapılan basit nakış iğneleri, sarma v.b) teknikleridir.²²

Sonuç olarak deri eserler Türk kültür ve sanatında önemli bir yere sahiptir. Sosyal hayatın her boyutunda olduğu gibi askeri alanda da özellikle muhafaza ve savunma amaçlı eşyalarda, kaliteli işçilik ve üstün sanat değerine sahip deri ürünler dikkati çekmektedir. Köklü bir geçmişe sahip bu önemli kültür değerimizi gelecek kuşaklara aktarmak, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtmak ve yaşatmak açısından, yapılacak bilimsel ve sanatsal çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

²² Halide SARIOĞLU ve Melda ÖZDEMİR ; Harbiye Askeri Müzesi Silah Koleksiyonundan Deri Silah ve Teçhizat Örnekleri, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, Atatürk Kültür Merkezi, (Ankara), 2012, s.699.

KAYNAKLAR

- Arat, R. (1947). **Kutadu Bilig I** (Metin), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Arat, R. (1959). **Kutadu Bilig II** (Çeviri), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, Dünden Bugüne Askeri Müze, 2011
- Aydın, H. (2007). **Sultanların Silahları**, Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Bağcı, Serpil., Çağman, Filiz., Renda, Gürsel., Tanındı Zeren. (2006). **Osmanlı Resim Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Biçici, K. H. (1995). **İstanbul Askeri Müze ve Kültür Sitesinde Bulunan Ressam ve Bilinen Yağlıboya Tablolar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Cevad, A. (1882). **Tarih-i Askerî-i Osmanî**, Kırkanbar Matbaası: İstanbul.
- Clouston, G. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre13th Century Turkish**, Oxford University Press: London.
- Çoruhlu, T. (1990). "Korunma Silahlarından Kalkan", **İlgi Dergisi**, Sayı: 60, Sayfa:18-21.
- Dankoff, R., K., J. (1985). **Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (DīvānuLuyāt at-Türk)**. Cambridge Press: England.
- Derleme Sözlüğü (1963). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Doerfer, G.(1965). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II, Wiesbaden.
- Eralp, N. (1993). **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, Atatürk Dil Tarih ve Kültür Kurumu Yayınları: Ankara.
- Erdönmez, C.(2002). Askeri Kültür Varlıkları İçinde Deri Aksesuarlarının Üretim, Kullanım ve Süsleme Teknikleri. **6. Müzecilik Semineri**, İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları: İstanbul, Sayfa:169-72.
- Gargı, Zeynep (2000). **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Deri sanatı ve Aksesuarları Üzerine Bir Kimlik Araştırması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gürsoy, Ahmet (2000). **7 Dilde Deri, Ayakkabı, Konfeksiyon, Sarraciyeye Teknik Sözlüğü** Sade Ofset Matbaacılık: İstanbul.
- Kaşgarlı, M. 2006. **Divanü Lugat-İt –Türk II** (Çeviren: Besim Atalay), Türk Dil Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Nadaleyaev, V. M. (1969). **Drevnetyurkskiy Slovar**, Nauka Yayınları: Leningrad.
- Pakalın, M. Z. (1993). **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Renda, G., İnalçık, H. (2004). **Osmanlı Uygarlığı II.**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Sami, Ş. (2010). **Kamus-ı Türki.** (Çeviren: Paşa Yavuzarslan), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Sarioğlu, H., Özdemir, M. (2007). "İstanbul Askeri Müzesi'ndeki Deri Askeri Eşya ve Aksesuarlarından Örnekler". **Erdem Dergisi**, Sayı:48, Sayfa: 85-108.
- Sarioğlu, H., Özdemir, M. (2010). Harbiye Askeri Müzesi Silah Koleksiyonundan Deri Silah ve Teçhizat Örnekleri, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Tekeli, S., Çürük, C., vd. (1996). **Askeri Müze Koleksiyonu**, Askeri Müze ve Kültür Serisi Komutanlığı, İstanbul.
- Türk Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi (1932). Türk Dil Kurumu Yayınları: İstanbul.

<http://www.tsk.tr/muze-internet/askeri-muze.html>. (erişim tarihi 29 Mart 2012)

